

กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ

๑

ศุภมัสดุ^๑ [จุล]^๒ ศักราช ๓๒๐ วันเสาร์ เดือนห้า ขึ้นหกค่ำ ชวดนักษัตร [สัมฤทธิ]ศก^๓ สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีบรมไตรโลกนาถ^๔ มหามงกุฎเทพมณูษย์^๕ วิสุทธิสุริยวงษ์^๖ องค์พุทธางกูร^๗ บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงทศพิธราชธรรม^๘ ถวัลยราชประเวณี^๙ ศรีบรมกษัตราธิราช พระบาทศดำรงภูมิฉนพลสกลลีมา

๑ ขอความดีความงามจงมี

๒ คำที่อยู่ในขลิตเหลือยม คือ คำที่ถูกแทรกเข้าไปเพื่อขยายความหรือทำให้อ่านได้เข้าใจดีขึ้น ไม่ได้มีอยู่ในต้นฉบับ

๓ ปีจุลศักราช ๓๒๐ ที่ให้ไว้เป็นไปไม่ได้ เพราะตกในปีพุทธศักราช ๑๙๐๑ ในรัชกาลสมเด็จพระ รามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) แต่ในบานแผนกได้ระบุว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงให้ตั้งกฎมณเฑียรบาลในที่นี้ คือ สมเด็จพระรามาธิบดีบรมไตรโลกนาถ อีกประการหนึ่ง จุลศักราช ๓๒๐ มิได้ตรงกับปีชวด แต่ตรงกับปีจอ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร สันนิษฐานว่า ควรเป็นปี จุลศักราช ๘๓๐ เพราะเป็นปีชวดเดียวในรัชกาลนี้ที่สอดคล้องกับลูกวันที่ให้ไว้ คือ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๐๑๑

๔ พระนาม “บรมไตรโลกนาถ” ซึ่งแปลว่า “ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลกสามอันยิ่งใหญ่” เป็นสร้อยพระนามเฉพาะพระองค์ “สมเด็จพระรามาธิบดี บรมไตรโลกนาถบพิตร” เมื่อทรงผ่านพิธีโกษรกรรมใน พ.ศ. ๑๙๘๒ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าพระยาสาม) ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับปลีก หมายเลข ๒/ก๑๐๔ ต้นฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณ (ชำระใหม่)” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. ความขอยกย่อนของประวัติศาสตร์ พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล. (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๙): ๒๐๔.

๕ เทพมณูษย์ = มนุษย์ผู้มีทิพภาวะ ในกฎมณเฑียรบาล เรียกพระเจ้าอยู่หัวว่า “พระผู้เป็นเจ้า”

๖ วงศ์แห่งพระอาทิตย์อันบริสุทธิ

๗ ทรงเป็นหน่อแห่งพระพุทธเจ้า หมายถึง ทรงเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

๘ จริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง มี ๑๐ ประการคือ ทาน (การให้) ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย) บริจาค (ความเสียสละ) อาชวะ (ความซื่อตรง) มัทวะ (ความอ่อนโยน) ตบะ (ข่มกิเลส) อักโกธะ (ไม่โกรธ) อวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) ชันติ (ความอดทน) อวิโรธนะ (ไม่ฉลาดจากกรรม)

๙ ครองราชสมบัติตามโบราณราชประเพณี

พระราชาราชฎีบรมนารถบรมบพิตรเสด็จสถิตย์ในรัตนสิงหาศ^{๑๐} บัญชรสิงห์^{๑๑} แล
 สมเด็จพระเจ้าหน่อพุทธางกูรสุริวงษ์^{๑๒} แลสมเด็จพระพรธมเมศวร^{๑๓} นั่งเฝ้า แล
 พญาเอกสิทธิ์ราช^{๑๔} พระมหาอุปราช^{๑๕} แลมหาเสนา^{๑๖} จตุสดมภ์^{๑๗} มุขมนตรี^{๑๘} พรีย
 โยธามาตย์^{๑๙} แลตำรวจในตำรวจนอกมหาดไทย ลูกขุน^{๒๐} ทหารพอเรือน^{๒๑} ซ้ายขวา
 เฝ้าพระบาทในที่นั้น จึงตั้งพระราชอาชญา^{๒๒} โอบการ^{๒๓} [ฝ่าย]ทหารพอเรือน^{๒๔} หอญิง^{๒๕}

^{๑๐} พระที่นั่งสิงห์ประดับด้วยแก้ว (รัตน + สิงห + อาสน)

^{๑๑} หน้าต่างสิงห์

^{๑๒} สมัยอยุธยาตอนต้น หมายถึง พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายหน้า สมเด็จพระหน่อพุทธางกูรสุริวงษ์ พระองค์นี้ในอีก ๔ ปีต่อมา คงจะทรงได้รับแต่งตั้งเป็น สมเด็จพระบรมราชา ครองพระนคร ศรีอยุธยา ขณะที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงขึ้นไปครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลก

^{๑๓} ถ้าพระนามของเจ้านายพระองค์นี้ มิได้เกิดจากการคัดลอกผิดจาก “พระรามเมศวร” ซึ่งเป็นพระนามในระบบที่เรารู้จักกันดี สมเด็จพระพรธมเมศวรก็น่าจะเป็นพระราชโอรสสำคัญ พระองค์หนึ่งของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

^{๑๔} หมายถึง เจ้าเมืองประเทศราช ๑๐๑ หัวเมือง

^{๑๕} โตเม ปิเรส (Tome Pires) นักจดหมายเหตุชาวโปรตุเกสในสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ (กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑) กล่าวว่า พระยามหาอุปราช เป็นขุนนางที่ทำหน้าที่ราชเลขาธิการของพระเจ้าแผ่นดิน

ดู The Suma Oriental of Tome Pires. Trans. by Armando Cortesao. (London: The Hakluyt Society, 1944): 110.

^{๑๖} อัครมหาเสนาบดี

^{๑๗} เสนาบดีจตุสดมภ์

^{๑๘} มนตรีผู้ใหญ่

^{๑๙} อมาตย์ (หัวหน้า) ฝ่ายพลโยธา

^{๒๐} พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี กรุณาอธิบายว่า คำว่า “ลูกขุน” ในกฎหมายเถียรบาล และกฎหมายตราสามดวงมีความหมายเท่ากับ “ข้าทูลละออง” ซึ่งต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ใช้ว่า “ขุนนาง” และ “ข้าราชการ”

^{๒๑} พลเรือน

^{๒๒} เขียนอย่างโบราณ ตรงกับ อาชญา ในอักขรวิธีปัจจุบัน ได้อักษร ช คือ ญ เช่น อาชญา แปลว่า คำสั่งของพระราชา ตั้งพระราชอาชญาก็คือ ตั้งกฎหมาย

^{๒๓} โอบการ มาจาก อวย (เจ้า) + การ (กระทำ) หรือ การของเจ้า โดยนัยก็คือ พระเจ้าแผ่นดินเท่านั้นทรงตั้งกฎหมายได้ ความหมายขยายคือ อำนาจหน้าที่ที่พระเจ้าแผ่นดินมอบให้ไปปฏิบัติ

สมณพราหมณาจารย์แลวานิชนิกร^{๒๕} นร^{๒๖} ประชาาราษฎรทั้งหลาย

๒

ฝ่ายกษัตริย์แต่ได้ถวายดอกไม้ทองเงินทั้งนั้น ๒๐ เมือง คือเมืองนครหลวง^{๒๗} เมืองศรีสัตนาคนหุต เมืองเชียงใหม่ เมืองตองอู^{๒๘} เมืองเชียงไกร เมือง

^{๒๔} อ่านอย่างโบราณต้องว่า ทหารพ่อเรือนชาย ทหารพ่อเรือนหญิง

^{๒๕} หมู่ พวก

^{๒๖} หมู่คน

^{๒๗} ชื่อที่ไทยเรียกเมืองนครธม เมืองหลวงเขมรโบราณ เมืองพระนครหลวงนี้อาจเป็นของไทยมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ตามที่เล่าไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารของไทยที่ชำระครั้งรัชกาลที่ ๑ และที่แสดงนัยไว้ในเอกสารหมิงสีลู่ของจีน แต่เมืองนี้ตกเป็นของไทยอย่างแน่นอนช่วงสั้นๆ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าพระยาสาม) นับแต่ พ.ศ. ๑๙๓๔ เป็นต้นไป พระองค์ทรงส่งสมเด็จพระนครอินทร์ พระราชโอรสไปปกครองหลังตีได้เมืองพระนครหลวงแล้ว ในฐานะพระเจ้ากรุงพระนครหลวง ต่อมาได้เกิดกบฏพระยา อยุธยา เจ้าเมืองจตุรमुख (พนมเปญ) สมเด็จพระนครอินทร์ทรงปราบปรามจับตัวพระยาอยุธยาได้ แต่กลับทรงประหารและสวรรคต สมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงส่งสมเด็จพระยาแพรก เจ้าเมืองแพรกศรีราชาไปเป็นพระเจ้ากรุงพระนครหลวง ต่อมาได้ถูกพวกเขมรปลงพระชนม์เสีย เหตุการณ์นี้คงเป็นปัจจัยที่ทำให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงยกกองทัพใหญ่ไปปราบปรามพวกพรรคต่างๆ ของเขมร ที่ตำบลประทาย (บันทาย) เขมร จับเชลยเขมรมามาก แต่ไม่อาจควบคุมเขมรไว้ได้ เรื่องราวตอนนี้อยู่ในพระราชพงศาวดารฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ

ดูรายละเอียดใน “พระราชพงศาวดารฉบับปลีก หมายเลข ๒/ก๑๐๔ ต้นฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณ (ชำระใหม่) และบทวิเคราะห์ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. “อโยชชปุระ-ศรีโยสธร” ใน *ความมกยอันของประวัติศาสตร์*. อ่างแล้ว, ๑-๙๘ และ ๑๓๔-๒๒๘.

^{๒๘} เรื่องเมืองตองอูถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นเมืองขึ้นของฝ่ายไทยนั้น ปรากฏเรื่องเล่าเพียงครั้งเดียวในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า พระเจ้าตองอูได้ส่งทูตมาขออ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเอกาทศรถในจุลศักราช ๙๕๕ (พ.ศ. ๒๑๓๖) แต่ในความเป็นจริง เมื่อสอบสวนจากหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัย สมเด็จพระเอกาทศรถเสวยราชย์ ต่อจากสมเด็จพระนเรศวร ใน พ.ศ. ๒๑๔๘ จึงทำให้ต้องเชื่อตามสมมุติฐานว่า พระราชพงศาวดารฉบับพิศดารจะบอกเหตุการณ์เร็วไปหนึ่งรอบนักษัตรหรือ ๑๒ ปี ในเอกสารของชาวตะวันตกมีรายงานว่า เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๕๒ หรือก่อนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถเพียงหนึ่งปี คณะทูตจากพระเจ้าตองอูได้เข้ามาถวายทักทิมเม็ดใหญ่แก่ พระเจ้ากรุงสยาม แต่ยังมีประเด็นปัญหาว่า เมืองตองอูได้เข้ามาสวามิภักดิ์แก่ไทยเมื่อใด อาจจะเป็นตั้งแต่ตอนต้นรัชกาลตามเอกสารไทย หรือ ตอนปลายรัชกาลตามเอกสารดัตช์ หรือได้ยอมอ่อนน้อม

เขียงกราน^{๒๙} เมืองเขียงแสน เมืองเขียงรุ่ง เมืองเขียงราย เมืองแสนหวิ เมือง
 เขมราช^{๓๐} เมืองแพร์ เมืองน่าน เมืองใต้ทอง^{๓๑} เมืองโคตรบอง^{๓๒} เมืองเรวแกว^{๓๓}
 ๑๖ เมืองนี้ฝ่ายเหนือ เมืองฝ่ายใต้ เมืองอุยของตะหนะ^{๓๔} เมืองมะละกา^{๓๕} เมือง
 มลายู^{๓๖} เมืองวรวาริ^{๓๗} ๔ เมือง [รวม]เข้า[ด้วย]กัน ๒๐ เมืองถวายดอกไม้ทองเงิน

แก้กรุงศรีอยุธยาตลอดทั้งรัชกาล

^{๒๙} หนังสือ**อักษราภิธานศรับท์** ของหมอบรัดเล แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ และสะท้อนความเชื่อ
 ในสมัยนั้น อธิบายว่า เมืองเขียงไตร “เป็นเมืองลาว อยู่ทิศเหนือ, แต่ต่ำลงมาใกล้กับเมือง
 เขียงแสน เมืองเขียงรายนั้น” ส่วนเมืองเขียงตราน ก็ว่า “เปนเมืองลาว อยู่ใกล้กับเมือง
 เขียงไตรนั้น, เปนเมืองเล็กน้อยนั้น” โปรดดู **อักษราภิธานศรับท์** ของหมอบรัดเล พ.ศ. ๒๔๑๖.
 (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๑๔): ๕๑๕.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานในภายหลังว่า “เมืองเขียงกรานนี้
 มอญเรียกว่า เมืองเต็งกรายน์ ทุกวันนี้อังกฤษ เรียกว่า เมืองอัครัน อยู่ต่อแดนไทยทางด้าน
 พระเจดีย์สามองค์” ดู สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. **ไทยรบพม่า** ฉบับสมบูรณ์. (พระนคร:
 สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕): ๑๐.

^{๓๐} เมืองเขียงตุง

^{๓๑} เป็นเมืองอยู่ในเขตเมืองมอญ อยู่ทางตะวันตกของกำแพงเพชร

^{๓๒} อยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ตรงข้ามกับจังหวัดนครพนม ปัจจุบันอยู่ในประเทศลาว

^{๓๓} เมืองเรวแกวนี้ จะเป็นเมืองใดไม่แน่ชัด ถ้าตรงกับคำเก่าอื่นๆ เช่น เรอแตว หรือ ระแตว หรือ
 ระแต ก็อาจเป็นเมืองในบริเวณใกล้กับจำปาศักดิ์ พวกที่เรียกว่า ช่าระแต หรือ ระแตว นี้ความ
 จริงไม่ใช่พวกช่า แต่เป็นพวกจามผสมอินโดนีเซีย

^{๓๔} เมืองที่อยู่ปลายแหลม คือ เมืองยะโฮร์

^{๓๕} ปัจจุบันเป็นเมืองทางฝั่งตะวันตกของประเทศมาเลเซีย (มะละกา ตั้งเมื่อ ค.ศ. ๑๔๐๑-๑๔๐๒
 ทำให้ปีที่อ้างถึงในกฎมณเฑียรบาลคือ ปี ๗๒๐ เป็นไปไม่ได้ เพราะสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง ยัง
 ไม่ได้ก่อตั้งเมืองมะละกา)

^{๓๖} คำว่า มลายู ในมหากาพย์ **นาครกฤตาคม** หรือ **เทศวรรณนา** ของกวี มปุประปัญจะ
 หมายถึง บ้านเมืองบนเกาะสุมาตราทั้งหมด โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ยัมบี และปาเลมบัง ดูโคลกที่
 ๑๓ ของ Mpu Prapanca. **Desawarnana (Nagarakrtagama)**. Trans. by Stuart Robson
 (Leiden: KITLV Press, 1995): 33.

^{๓๗} เป็นชื่อเรียกอาณาจักรโบราณในชวาภาคกลาง (Worawari หรือ Worah Warih) จารึกโบราณ
 ของพระเจ้าแอร์ลังคะเรียกชื่ออาณาจักรนี้ว่า วุรวาริ (Wurawari) ดู B. Schrieke. **Indonesian
 Sociological Studies**. Part Two. (The Hague: W. Van Hoeve Ltd., 1957): 211-217.

พญามหานคร^{๓๘} แต่ได้ถือน้ำพระ[พิ]พัฒน์^{๓๙} ๘ เมือง คือ เมืองพิษณุโลก เมืองสัชชาลัย เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรมราช เมือง นครราชสีมา เมืองตะนาวศรี เมืองทวาย

๓

กำหนดพระราชกฤษฎีกาไต่ถามการพระราชกุมารพระราชนัดดา ฝ่าย พระราชกุมารเกิดด้วยพระอัศรมเหสี คือสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า อันเกิดด้วย แม่หยั่วเมือง^{๔๐} เป็นพระมหาอุปราช เกิดด้วยลูกหลวงกิน^{๔๑} เมืองเอก เกิดด้วย หลานหลวงกินเมืองโท เกิดด้วยพระสนมเป็นพระเยาวราช

๔

หน่อสมเด็จพระพุทธเจ้าได้อภิรม^{๔๒} ๓ ชั้น พระอุปราชได้อภิรม ๒ ชั้น พระ

^{๓๘} ในพระราชบัญญัติ จุลศักราช ๑๑๔๕ (ค.ศ. ๑๗๘๓ หรือ พ.ศ. ๒๓๒๖) มีข้อความอ้างถึง กฎมณเฑียรบาลเก่าว่า อดีตกษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้ “อนุวงษราชวงษ” เป็นผู้ปกครองเมืองเป็น พญามหานคร ของเมืองสำคัญ ๑๖ เมือง (หรือตามแนวคิดเรื่อง ๑๖ มหาชนบท) ดังนั้น ในที่นี้จึง หมายถึงเจ้าผู้ครองเมืองระดับมหานคร ซึ่งแต่เดิมเป็นเมืองที่เคยมีราชวงศ์ท้องถิ่นปกครองเป็น อิสระอยู่ แต่ภายหลังได้ถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามและระบบ ราชการส่วนกลางที่พระนครศรีอยุธยา เจ้าเมืองที่เป็น (เจ้า) พญามหานคร ยังได้รับการยกย่อง ให้มีฐานะสูงมากเหมือนเมืองประเทศราช เพียงแต่เมืองประเทศราชมีกษัตริย์ต่างชาติต่างภาษา ปกครองอยู่

^{๓๙} ต้นฉบับเขียนว่า “พระพัท” การถือน้ำพระพัท คือ พิธีกรรมที่ต่อมาเรียกว่า “การถือน้ำ พระพิพัฒน์สัตยา” หรือ การที่ผู้มีบรรดาศักดิ์ดื่มน้ำสาบานว่าจะจงรักภักดีต่อองค์ พระมหากษัตริย์ พิธีนี้ทำปีละ ๒ ครั้ง

^{๔๐} ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า คำว่า แม่หยั่วเมือง หรือแม่หยั่วเมืองเป็น คำย่อมาจาก “แม่อยู่หัว” หรือ “แม่อยู่หัวเมือง” และพบคำนี้ในเรื่องลิลิตยวนพ่ายอีกด้วย

^{๔๑} กินเมือง คือ การได้รับมอบหมายให้ออกไปปกครองเมือง และ ได้รับผลประโยชน์จากเมืองนั้น หรือ อีกประการหนึ่ง (เหมือนเช่นกรณีของพม่า) คือได้รับพระราชานุญาตให้กิน หรือ เก็บเกี่ยว ผลประโยชน์จากเมืองนั้น แม้เป็นเจ้านายที่ประทับอยู่ในเมืองหลวงก็ตาม

^{๔๒} คำนี้ ปาลเลกัวร์ซ์ ให้ความหมายไว้ในหนังสือ **ศัพท์ พระจะนะ ภาษาไท** ว่า “royal appareil” หรือ เครื่องยศหลวง (เครื่องสูง) **อักษรวิธานศรภ์** อธิบายคำว่า “อะภิรมชุ่มสาย” ว่า “คือฉัตร เปนเครื่องสูงในหลวงอย่างหนึ่ง” **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒** ให้

เจ้าลูกเธอกินเมืองมิกสืบบัวขาว พระลูกเธอพระเยาวราช อภิรมกลีบทอง กั้น
กรรชิง^{๔๓} หุ้มผ้าแดง พระเยาวราช ช้างตัวหนึ่ง ม้าตัวหนึ่ง คน ๒๐ มากกว่านั้น
เอาออกกินเจียด^{๔๔} แว่นฟ้า^{๔๕}

สมเด็จพระนอพระพุทธรเจ้าชี่ทิพยานทอง พระอุปราชชี่ทิพยานนาก
พระเจ้าลูกเธอกินเมืองชี่พระยานนุมาศกลีบบัว

๕

พระอัครมเหสีสร้างด้วยสหัชศาราเงิน^{๔๖} มีราชทยาน^{๔๗} มีกรมผู้^{ชาย}หญิง } มี
หอยพระ^{๔๘} มีพระที่นั่งออกโรง^{๔๙} มีสมโภช^{๕๐} มีเลี้ยงลูกขุนถวายบังคมตรุษสารท^{๕๑}

ความหมายว่า “ฉัตรเครื่องสูงอย่างหนึ่ง ใช้ในกระบวนแห่ของหลวง หรือปักเป็นเครื่องประดับ
เกียรติยศ

^{๔๓} เขียนในที่อื่นว่า กั้นชิง กระฉิ่ง หรือ กะชิง ก็มี **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๕๔๒** อธิบายว่า เป็นเครื่องเข้ากระบวนแห่ในการพระราชพิธีบางอย่าง เช่น รับช้างเผือกหรือ
แรกนาขวัณ เป็นต้น รูปร่างคล้ายกลด มีคันถือคล้ายร่ม, โบราณใช้เป็นร่มเครื่องยศ คู่กันกับ
คานหามบรรดาศักดิ์ มีชั้นตามที่หุ้มผ้าแดง หรือหุ้มผ้าขาวโรยทอง เรียกว่า ฟันกำมะลอ ถ้ามี
ริ้วขาวหรือน้ำเงินสลับกับที่ระบาย เรียกว่า กรรชิงเกล็ด

^{๔๔} **อักษรภิธานศรับท์** ให้ความหมายว่า “เจียด เป็นชื่อภาชนะอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องยศ
สำหรับขุนนางใช้สอย รูปร่างคล้ายกับตะลุ่มมีฝาปิดมีผ้าหุ้ม” **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. ๒๕๔๒** อธิบายเหมือนกัน แต่เพิ่มเติมว่า “เป็นเครื่องยศขุนนางโบราณ สำหรับใส่ของ
เช่น ผ้า มักทำด้วยเงิน”

^{๔๕} เจียดแว่นฟ้า หมายถึง เจียดประดับกระฉก

^{๔๖} สหัชศารา แปลว่า สายน้ำจำนวนพัน สหัชศาราเงิน หมายถึง ฝักบัวทำด้วยเงิน สำหรับเจ้านาย
ใช้โสรจสงหรืออาบน้ำ แต่ไม่ได้ใช้อาบทุกวัน จะใช้ในโอกาสสำคัญ เช่น สะเดาะเคราะห์ดวง
พระชะตา ส่วนพระมหากษัตริย์ใช้ฝักบัวทองคำ

^{๔๗} **อักษรภิธานศรับท์** อธิบายว่า “ราชยาน คือ พาหนะของเจ้าชี่วิตร, บันดาพาหนะมีช้าง
แปดต้นนั้น, เรียกว่า ราชยาน” (ดูหน้า ๕๘๘)

ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายว่า ราชยาน มาจาก ราชสยณ ทน หมายถึง รถศึก

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เชื่อว่า ราชทยาน มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ราช + รถย
(belonging or relating to a carriage or chariot) + ยาน (ภาษาไทย) แปลโดยรวมว่า รถ พระที่
นั่งของพระราชอาคันตุกะ (Monier-William. **A Sanskrit-English Dictionary**): 866.

ใช้พระราชกฤษฎีกา มีขุนสนม มีขุนช้าง มีขุนม้า มีเรือกัน^{๕๒} เรือแห่^{๕๓}

๖

หน่อพระพุทธิเจ้านั่งธำมรงค์^{๕๔} พระอุปราชที่นั่ง^{๕๕} ท้องพระโรง
เตี้ยทองสูง ๒ ศอก มีเบาะเจียม^{๕๖} พระเจ้าลูกเธอกินเมืองนั่งธำมรงค์สูงศอกหนึ่งมี
เจียมขลิบ^{๕๗} พระอุปราชนั่งธำมรงค์วัดเลื้อขลิบ^{๕๘} พระเจ้าลูกยาเธอเกิดด้วย
ลูกหลวงเอางานหนเรือ^{๕๙} นั่งหน้าหลัง

๗

ถ้าเสด็จด้วยพระราชยาน ลูกอัศวมเหสี ลูกพระอัศวชายา ลูกแม่หยัวเมือง
ลูกหลวงนั่งบนราชยานด้วยลูกหลานหลวง ลูกพระสนมนั่งหลังหน้าหลัง

^{๕๔} **อักษรภิกษานศรับท์** อธิบายว่า “หอพระ คือ หอเล็กๆ เขาปลุกสำหรับไว้พระพุทธรูปเป็น
ต้นนั้น” (ดูหน้า ๗๘๒) อาจารย์ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า หอพระ เป็น
เครื่องอิสริยยศอย่างหนึ่ง ในสมัยรัตนโกสินทร์มีหอพระสุราลัยพิมาน หอพระนี้พระมหากษัตริย์จะ
พระราชทานให้ เจ้าฟ้าที่ทรงกรมจะสร้างเองไม่ได้

^{๕๕} ออกให้เฝ้า ออกว่าราชการ

^{๕๖} คำว่า สมโพธิ นี้ อาจหมายถึง สมโพธิ์ แปลว่า ประกาศให้ทราบ เช่น เมื่อพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จออก จะมีการประกาศให้ทราบ แต่ในขณะเดียวกัน คำนี้อาจตรงกับคำว่า สมโภช ซึ่งมาจาก
ภาษาบาลี-สันสกฤตว่า *สมโภชน* แปลว่า การกินร่วม การกินเลี้ยง

^{๕๗} ตรุษไทย คือ เทศกาลเนื่องในการสิ้นปี ตรงกับวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ สารท คือ เทศกาล
เนื่องในวันสิ้นเดือน ๑๐ ตรงกับการเข้าสู่ฤดูใบไม้ร่วง

^{๕๘} เป็นเรือในกระบวนเสด็จทางชลมารค ทำหน้าที่ถวายเป็นอภิวาจา มีหลายลำ ตั้งเป็นแถวขนาน
กระบวนเรือพระที่นั่งทั้ง ๒ ข้าง และกันอยู่ท้ายกระบวนหว่างเรือของเจ้านายที่ตามเสด็จ

^{๕๙} เรือประกอบกระบวนเสด็จ

^{๕๔} อาจารย์ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ อธิบายว่า คือพระที่นั่งยกสูงมีหลังคาทรงยอด

^{๕๕} ขอให้สังเกตว่าในที่อื่นเขียนว่า ธำมรงค์ คำนี้เป็นราชาศัพท์สำหรับเจ้านายระดับสูง

^{๕๖} ที่รองนั่งทำด้วยขนสัตว์ เครื่องปูลาดทำด้วยขนสัตว์

^{๕๗} เครื่องปูลาด หรือพรมชนิดหนึ่งที่เย็บหุ้มริมเพื่อกันลื่น หรือใช้ผ้ามอปริมทั้งสี่ด้าน

^{๕๘} อาจหมายถึง เลื่อเงิน เลื่อทอง หรืออาจจะเป็นเลื่อโลหะที่ทำด้วยเงินหรือทอง

^{๕๙} พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัณม์ เกษมศรี อธิบายว่า เป็นการนั่งในพระราชวังตามหน้าหลัง
หรือตามลำดับ คำว่า เรือหน เป็นภาษาเก่ามาก ตรงกับ เรือหลวง

พระลูกเชือกินเมืองถวายเป็นคัมภีร์สมเด็จพระหน่อพระหน่อพระพุทธิเจ้า
พระเยาวราชถวายเป็นคัมภีร์พระเจ้าลูกเชือกินเมือง

เมืองลูกหลวง คือเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร
เมืองลพบุรี เมืองสิงคบุรี^{๖๐} เมืองหลานหลวง คือเมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี

ไอยการบรรดาศักดิ์ดีนา ๑๐๐๐๐ ในเมือง^{๖๑} ชียว^{๖๒} กรรชิงหุ้มผ้าขาว
บรรดาศักดิ์ดีนา ๑๐๐๐๐ หัวเมือง^{๖๓} ชีคานหามเก้าอี้ กรรชิงหุ้มผ้าขาว
บรรดาศักดิ์หัวเมืองนา ๕๐๐๐ ชียว ร่มทงยู^{๖๔} บรรดาศักดิ์ดีนา ๓๐๐๐ ชียาน

ไอยการนา ๑๐๐๐๐ กินเมืองทั้ง ๔^{๖๕} ฝ่าย มีร่มปลีก^{๖๖} สองคัน ทานตะวัน
เป็อ^{๖๗} คู่หนึ่ง กรรชิงหุ้มผ้าแดงคันหนึ่ง เรือกูป^{๖๘} แมงดาครุฑ ๓ ตอน^{๖๙} บดลาด^{๗๐}

^{๖๐} เมืองสิงคบุรี คำนี้แสดงถึงการขยับเสียงในภาษาไทยจาก sing-ha (สิงห) เป็น sing-gha (สิงฆ) และ sing-ga (สิงค)

^{๖๑} หมายถึง ขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ ๑๐๐๐๐ ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ในเมืองหลวง

^{๖๒} ยาน หรือเครื่องพาตัวไป เช่น วอ เสลี่ยง รถ ฯลฯ บางที่ใช้ควบกันว่า ยั่วยาน (ปทานุกรม : ๒๔๗/๐) ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้คำอธิบายว่า ต่อมาคำว่า ยั่วยาน ใช้เลื่อนเป็น ยวดยาน

^{๖๓} หมายถึง ข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ ๑๐๐๐๐ ซึ่งอยู่ในหัวเมือง หรือนอกเมืองหลวง

^{๖๔} ร่มบุด้วยกระดาษอบน้ำมันกันฝน (เขมร : ต่างยู นัยว่ารับมาจากจีน)

^{๖๕} เจ้านายที่มีศักดิ์ดีนา ๑๐๐๐๐ กินเมืองเอก ๔ เมืองคือ พิษณุโลก นครศรีธรรมราช ตะนาวศรี และนครราชสีมา นอกจากนี้ นา ๑๐๐๐๐ ตามกฎหมายอยุธยา ยังแบ่งเป็นนา ๑๐๐๐๐ เอกนาหมื่นโท และนา ๑๐๐๐๐ เอก แบ่งย่อยเป็นนา ๑๐๐๐๐ เอกอุ (อุตม) เอกม. (มัธยม) และเอกส. (สามัญ) อีกด้วย

^{๖๖} ร่มที่ทำยอดต่อให้สูงขึ้นไป มักทำด้วยทองคำ อย่างยอดโถเครื่องแบ่ง หรือที่เรียกว่า ปริก

^{๖๗} ชื่อเครื่องสูงอย่างหนึ่ง สำหรับบังแดด ประดับกระจก (เป็อ หมายถึง กระจก)

เส้า^{๓/๑} ตศุก^{๓/๒} หัวท้ายนั่งหน้าสอง คานหาม^{๓/๓} เก้าอี้^{๓/๔} ทอง คีรเทศมวย^{๓/๕} ทอง
 แตรลำโพง^{๓/๖} ๓ คู่ แลปี่กลอง

๑๒

ครั้นมาถึงখনอน^{๓/๗} หลวง ลตเครื่องทั้งปวง ไว้แต่กรรซิงคานหาม ฝ่ายทำว
 นั่งเมือง^{๓/๘} คีรเทศมวยทอง กรรซิงหุ้มผ้าขาว หย่อนหมาก^{๓/๙} หย่อนน้ำ^{๔/๐}
 รongตะลุ่มม เรือคฤห์ ๓ ตอน บดลาด คานหามทอง เก้าอี้ทอง นา ๑๐๐๐๐
 กินเมือง หมวกล่วมทอง ชี้อย่างยาน กรรซิงหุ้มผ้าขาว เรือคฤห์^{๔/๑} ๓ ตอน บดลาด

๖๘ กูบ หมายถึง ประทุนหรือเครื่องบังแดดรูปโค้ง

๖๙ หลังคาเรือ รูปร่างหลังคาเรือทรงจั่ว เรือนลต ๓ ชั้น

๓/๐ เครื่องประทุนนั่ง เครื่องบังกันแดด เป็นส่วนหนึ่งของเรือคฤห์ ๓ ตอน

๓/๑ ไม้อายาวใช้ในเรือเพื่อกระทุ้งบอกจังหวะ

๓/๒ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฑฒย์ เกษมศรี อธิบายว่า คำนี้ปรากฏในรูป “ทศุก” ในจารึกวัด
 พระยีน ลำพูน ที่พระสุมนเถระได้ทำขึ้นเมื่อ พุทธศักราช ๑๙๑๔ คำนี้เป็นคำเขมรอ่านว่า ตะกุก
 แปลว่า กระทุ้ง หรือ กระแทก อย่างเช่น เอาศิระชะกระแทก

๓/๓ หรือ คานหาม ใช้แขวนเปล

๓/๔ เก้าอี้ เป็นเครื่องยศอย่างหนึ่ง มาจาก “อี้” ในภาษาจีน เก้าอี้ เป็นของที่คนจีนนำเข้ามาใน
 สมัยอยุธยา

๓/๕ แต่งศิระชะ ในที่นี้ ให้แต่งเกล้ามวยด้วยเครื่องประดับทอง

๓/๖ แตรฝรั่ง หรือ แตรลำโพง

๓/๗ ด่าน ที่คอย ด่านสำหรับตรวจคนแปลกปลอมกับสิ่งของต้องห้ามที่จะเข้ามา หรือออกไปจาก
 พระนคร ขนอนเป็นที่ตั้งเก็บภาษี ขนอนหลวงในสมัยอยุธยา หมายถึง ขนอนบางตะนาวศรี
 อยู่ข้างวัดโปรดสัตว์ บางที่เรียกว่า ขนอนวัดโปรดสัตว์ นอกจากนี้ยังมีขนอนบ้านข้าวเม่า ขนอน
 ปากคู และขนอนบางลา

๓/๘ นั่งเมือง คือ กินเมือง ส่วน “กิน” ใช้ในความหมายว่า ได้รับผลประโยชน์จากการปกครอง
 เมืองใดเมืองหนึ่ง

๓/๙ เขียนหมาก หรือเครื่องรองภาชนะลักษณะคล้ายกี้ หรือ หย่อง

๔/๐ เครื่องรองภาชนะสำหรับน้ำกิน มีลักษณะคล้ายกี้ หรือ หย่อง

๔/๑ ต้นฉบับเขียนว่า คฤ ซึ่งมาจาก “คฤห” ภาษาสันสกฤต แปลว่า เรือน หรือ ช่องคูหา ดังนั้น
 เรือคฤห์ จึงหมายถึง เรือที่มีที่นั่งบนเรือในลักษณะเป็นเรือน

ชี่ลานลายทองทั้งสรรพางค์^{๘๒} ก็นเจียดเงินถมยาคำ^{๘๓} รองตะลุ่ม เรือคฤห์ ๓
 ตอนเลข^{๘๔} หาบตลาดมิได้ กะแอเลี่ยมทอง^{๘๕} นา ๑๖๐๐ ก็นเมือง เจียดเปื้อ^{๘๖} หัก
 รองตะลุ่มกั้ง^{๘๗} กะแอทาชาด

๑๓

แลพระราชกำหนดฎพระราชาภฤฎีกาโอยการทหารพอเรือนซึ่งชี่เรือเข้ามา
 เผ้า ครั้นถึงศาลาชาวห้าม^{๘๘} เรียกเรือลตลงจากแอย่ง^{๘๙} จากลาน^{๙๐} เรือประทุน
 เรือลูกคำ^{๙๑} มิให้เข้ามาในนั้น แลฝ่ายข้างใต้ครั้นถึงศาลาปูน^{๙๒} ชาวห้ามเรียกเรือ
 ลตลงจากแอย่งจากลาน เรือประทุนเรือลูกคำ มิให้เข้ามาในนั้น โอยการชาวเรือ
 ห้ามตามซ้ายตามขวา

๑๔

แลฝ่ายทางบกถึงศาลาฝาแฝดแลประตูท่าหญ้า ลตช้าง ลตม้า ยัวยาน
 คานหาม ร่มทงยู กั้นชิง กะแอ แห่มาแต่หน้าพุททาวาส จนถึงจวนองครักษ์ธนู แห่
 มาจนห้อยพล แลราชกุญ^{๙๓} ทั้งปวงมิให้เดินทางลูกขุน ให้เดินทางหลังพุททาวาส มี

^{๘๒} มาจาก สรว + องค แปลว่า ทั้งองค์ ทั้งหมด

^{๘๓} รมยา

^{๘๔} สามัญ

^{๘๕} เครื่องบังแดด มีคันปักดิน เป็นรูปสี่เหลี่ยม คงได้รับอิทธิพลจากจีน กะแอเลี่ยมทองเป็น
 เครื่องแสดงยศ

^{๘๖} เจียดประดับกระจก

^{๘๗} กั้น

^{๘๘} เจ้าพนักงานรักษาการณ์

^{๘๙} เป็นคำที่ใช้ในภาษาอีสาน หมายถึง เครื่องดักปลาชนิดหนึ่ง

^{๙๐} เครื่องดักปลาชนิดหนึ่งสานด้วยไม้ไผ่

^{๙๑} เรือพ่อค้า

^{๙๒} ตำบลศาลาปูน

^{๙๓} ในที่นี้เอาตามต้นฉบับเขียนเพื่อรักษาอักขรวิธีแบบเก่า ที่ถูกต้องควรเป็น ราชกุล (ราช + กุล)

พานรองชายผ้ากีนเจียรรองพานเจียรกระเจียรคุมกตามตำแหน่งราชกุญแจ
หลวง หลานเธอหลวง

๑๕

ไอยการ^{๙๕} แต่ทำลียบเบี่ยถึงประตูข้างเฝือก แต่ทำลียบเบี่ยถึงจวนองครักษ์
ธนู ไอยการพิทักษ์ทิวา^{๙๕} รักษาราศี^{๙๖}

แต่ประตูข้างเฝือกถึงขนาน ไอยการตำรวจใหญ่^{๙๗}

แต่ขนานมกอกน้ำ ไอยการหมื่นเทพทวาร^{๙๘}

แต่ท่อกถึงประตูสะเดาะเคราะห์มาถึงซีขันตลาตยอด ไอยการจาปราม^{๙๙}

แต่ประตูพระวิษณศวรถึงพุททาวาส ไอยการองครักษ์ธนู

แต่หัวสนามถึงประตูแสดงราม ไอยการบำเรอภักดี^{๑๐๐}

แต่หัวสนามถึงฉานคลี ไอยการขุนดาบซ้าย^{๑๐๑}

แต่ฉานคลีถึงโรงข้างหล้อ^{๑๐๒} ไอยการขุนดาบขวา^{๑๐๓}

แปลว่า ตระกูลพระมหากษัตริย์ ภายหลังนิยมใช้เป็น ราชนิกุล

^{๙๕} อำนาจหน้าที่ดูแล

^{๙๕} เจ้าพนักงานตำแหน่งราชมันคนหนึ่งขึ้นกรมวัง อีกคนหนึ่งคือ พันรักษาราศี คำว่า ราชมัน
มาจากภาษาสันสกฤต “ราช + มลฺล” แปลว่า นักมวยปล้ำ ดูจากราชทินนามน่าจะเป็น
เจ้าพนักงานฝ่ายรักษาความปลอดภัย ในสมัยต่อมามีหน้าที่ลงโทษผู้กระทำผิด

^{๙๖} ดูเชิงอรรถ ^{๙๕}

^{๙๗} กรมฝ่ายรักษาความปลอดภัยขึ้นกลาโหม มีเจ้ากรมฝ่ายซ้ายคือ พระอินทรเทพบดีศรีสมุหะ
เจ้ากรมฝ่ายขวา คือ หลวงพิเรนทรเทพบดีศรีสมุหะ

^{๙๘} ไม่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระไอยการตำแหน่งนาทหาร แต่ราช
ทินนามบ่งว่า เป็นเจ้าพนักงานรักษาประตูพระราชวังหลวง

^{๙๙} จาปราม หมายถึง เจ้าหน้าที่ผู้ต้องเจรจาห้ามปราม แต่คำนี้อาจคัดลอกผิดจาก “จาปราม”
แปลว่า ผู้มีอำนาจห้ามปราม

^{๑๐๐} เจ้าพนักงานกรมวัง คักดินา ๑๐๐๐

^{๑๐๑} ตำแหน่งขุนดาบมี ๒ คน คือ ขุนราชคักดี และ ขุนละคอนไชย ขึ้นแก่พระอินทรเทพบดีศรี
สมุหะ เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย

อนึ่ง นา ๑๐๐๐๐ แลนา ๕๐๐๐ แลนา ๓๐๐๐ มาถึงนา ๘๐๐ ห้ามแห่แล
ขี้ม้าเข้ามาในสนาม ไอยการขุนดาบห้าม ถ้าขุนดาบมิได้ห้ามปรามไซ้ริ โทษ
ขุนดาบ ๓ ประการ ทีหนึ่งให้ภาคทัณฑ์ สองที่ส่งมหาดไทยจำ^{๑๐๕} สามที่ ส่ง
องครักษ์จำ ลูกขุนผู้ใดขุนดาบห้ามปรามมิฟังต่อต่อตอเถียงไซ้ริ มีโทษ ๓
ประการๆ ทีหนึ่งให้ส่งมหาดไทย ประการหนึ่งให้ส่งองครักษ์ ประการหนึ่งให้ลัก
ลงหญ้าช้าง

แต่ประตู่แสดงรามถึงสระแก้ว ไอยการหมื่นโทวาริก^{๑๐๕} ผิผู้ ชาย } เจรจา
ด้วยกันก็ดี นิ่งในทีสังัดก็ดี อนึ่ง ทอดแหแลตกเบตลุ่มล้อน^{๑๐๖} ช้อน^{๑๐๗}
ชนาง^{๑๐๘} แลร่องเรือเปาขลุ่ยเปาปีตีทับ^{๑๐๙} ชับรำให้ร้องนี่นั่น^{๑๑๐} ไอยการหมื่นโท
วาริก ถ้าจับได้โทษ ๓ ประการ ประการหนึ่งให้ส่งมหาดไทย ประการหนึ่งให้ส่ง
องครักษ์ ประการหนึ่งให้ลักลงหญ้าช้าง

แต่ท่อน้ำขวาถึงจวนกลาง ไอยการขวา

แต่ท่อน้ำซ้ายถึงจวนกลาง ไอยการซ้าย

๑๐๒ บางท่านว่า ช้างล่อ บางท่านว่า ช้างหล่อ

๑๐๓ ดูเชิงอรรถ ๑๐๑

๑๐๔ เอาตัวไปชัง

๑๐๕ โทวาริก เพี้ยนมาจาก ทวาริก แปลว่า นายประตู่

๑๐๖ ลุ่ม เป็นเครื่องมือดักปลาชนิดหนึ่ง มักสานด้วยไผ่เป็นตา ลักษณะเป็นทรงกระบอก ข้างบน
สอบเข้า “ลุ่มล้อน” วางลุ่มช้อนดักปลา

๑๐๗ เครื่องมือจับปลา ใหญ่กว่าสวิง ถักเป็นร่างแห ขอบเป็นรูปสามเหลี่ยมหรือวงกลม มีที่จับ

๑๐๘ เครื่องดักปลาชนิดหนึ่ง

๑๐๙ เครื่องสำหรับตีอย่างหนึ่ง ใช้ในการประโคนสำหรับการแสดง

๑๑๐ อึงมี อีกทีก็